

Заглавіе документа Стандартызацыя географічных назваў Беларусі: гісторыя і сучасны стан / А. Копач, К. Кірава // Беларусь у навуковым дыскурсе: зборнік навуковых прац. Варшава, 2017. – С. 347–367.

Авторы Копач А., Кірава К.

Тэма Мовазанаўства

Дата публікацыі 2017

Анотацыя У артыкуле разглядаецца стан спраў у галіне стандартызацыі нацыянальных географічных назваў Беларусі. Апісваюцца сістэмы дзяржаўных стандартаў па перадачы імёнаў, якія існавалі ў савецкі час, і сучасная нацыянальная сістэма транслітарацыі, заканадаўчая база наймення аб'ектаў Беларусі і праца Тапанімічнай камісіі з імёнамі і іх фіксацыяй ў Дзяржаўным каталогу. Аўтар вылучае праблемы, ад вырашэння якіх залежыць прагрэс у справе стандартызацыі.

Сёння, у эпоху інфармацыйных тэхналогій, тапонімы сталі незаменным кампанентам месцазнаходжання любой прасторава арганізаванай інфармацыйнай сістэмы і ўяўляюць сабой прамы і непасрэдны элемент доступу да іншых крыніц інфармацыі [15]. У ідэале, кожны географічны аб'ект павінен мець толькі адну нязменлівую назву, і, наадварот, кожны тапонім, каб выключыць мачымасць неадназначнай рэферэнцыі, павінен паказваць толькі на адзін аб'ект. Мерай пазбаўлення ад блытаніны вар'іравання географічных назваў становіцца стандартызацыя – прывядзенне тапоніма да адзінай формы, уключаючы напісанне, арфаграфію, формы слова, выкарыстанне графічных знакаў, вялікіх і малых літар і інш. у адпаведнасці з прынятымі на нацыянальным узроўні нормамаі і стандартамі

[2, с. 147]. З улікам характэрнага для цяперашняга часу пашырэння кантактаў паміж краінамі свету асаблівую важнасць набыла раманізацыя нацыянальных імёнаў – перадача імёнаў сродкамі лацінскага алфавіта.

Множнасць сучасных сістэм транслітарацыі онімаў

Пытанне аб правядзенні нацыянальнай стандартызацыі тапонімаў Беларусі паўстала пасля атрымання незалежнасці нашай краінай у 1991-м годзе. Як адзначае Зьміцер Саўка, «за савецкім часам беларускі матэрыял амаль не выступаў у якасці моўнай асновы для раманізацыі, а калі ўзнікала патрэба рэпрэзентаваць беларускія онімы ці экзатызмы ў іншамоўным лацінаграфічным тэксце, за аснову бралася расейскае напісаньне» [13, с. 231]. Маладосць сучасных сістэм раманізацыі ўсіх імёнаў Беларусі (не толькі тапонімаў) несумненна адыграла сваю ролю ў рознагалосці, якое мы назіраем у інструкцыях па раманізацыі беларускіх імёнаў, афіцыйна прынятых у Рэспубліцы Беларусь. Іх назіраецца ажно пяць у розных сферах [13, с. 236–237]. Тым не менш нельга не пагадзіцца з тым, што такая сітуацыя не адпавядае мэтам уніфікацыі і стандартызацыі. Варыянты рэпрэзентацыі беларускіх імёнаў і супярэчнасці ў іх выкарыстанні ўзніклі якраз з той прычыны, што адначасова многія установы (МУС, ДАСТ, Дзяржкаммаёмасць), якія карыстаюцца імі ў сваёй дзейнасці, незалежна адна ад адной і без належнай каардынацыі праводзяць аналагічную працу па вызначэнні і фіксацыі «правільных» онімаў.

Эклектычнасць розных сістэм транслітарацыі імёнаў Беларусі несумненна. Непакоіць тое, што суіснаванне на працягу доўгага часу розных інструкцый для розных сфер выкарыстання онімаў замаруджвае працэс адзінай стандартызацыі імёнаў і вымушае зноў і зноў вяртацца да пытанняў аб розных адпаведніках для адных і тых жа гукаў у межах розных сфер выкарыстання: пар. для перадачы беларускага гука [ч] лацінкай у пашпартах выкарыстоўваецца спалучэнне літар *ch*, а пры транслітарацыі імені

геаграфічнага аб'екта – дыякрытыка *с*. Напрыклад, прозвішча і геаграфічная назва *Рагачоў*, аднолькавыя па форме ў мове-крыніцы, будуць мець розныя формы пасля іх раманізацыі: адпаведна *Rahachou* і *Rahaсой*. А калі яшчэ прывесці форму гэтага ж прозвішча, якое па жаданні ўладальніка пашпарту транслітаравалі з рускай мовы, то атрымаем форму нумар тры: *Rogachiov*.

Графічныя сродкі перадачы геаграфічных назваў: дынаміка станаўлення

Сучасная нацыянальная сістэма транслітарацыі беларускіх геаграфічных назваў сродкамі лацінскага алфавіту мае гістарычныя карані. Яна заснавана на гістарычнай пісьмовай форме, якая называецца *лацінка*. Лацінка выкарыстоўвалася з XVII ст., а ў XIX – пачатку XX стагоддзяў была прадстаўлена ў мастацкай літаратуры і публіцыстыцы нароўні з кірыліцай.

У гады савецкай улады беларускія назвы арыентавалі на сістэму, якую распрацоўвалі саюзныя службы па рабоце з імёнамі. Асноўным прыёмам перадачы кірыліцы сродкамі лацінскага алфавіта ўжо тады стала транслітарацыя. Праўда, ў 1951–1956 гг. Інстытут мовазнаўства АН СССР распрацаваў правілы міжнароднай транслітарацыі рускіх уласных імёнаў лацінскімі літарамі з улікам пазіцыі фанемы ў слове (не было ў наступным ДАСТ 16876-71). Гэтая акалічнасць дазваляе аднесці сістэму АН не столькі да сістэм транслітарацыі, колькі да сістэм практычнай транскрыпцыі. У 1970-х гг. Галоўнае кіраўніцтва геадэзіі і картаграфіі пры Савеце Міністраў СССР распрацавала стандарт ДАСТ 16876-71 для транслітарацыі літар кірылаўскага алфавіта літарамі лацінскага ў галіне навуковай і тэхнічнай інфармацыі. Стандарт вызначаў адпаведнасць паміж літарамі кірылаўскага алфавіта ў рускай, украінскай, беларускай, балгарскай, македонскай, сербскахарвацкай (у яе кірылаўскім пісьмовым варыянце) і мангольскай мовах і літарамі лацінскага алфавіта і дапускаў два варыянты транслітарацыі: з

выкарыстаннем дыякрытычных знакаў і без (з выкарыстаннем спалучэнняў літар). ДАСТ быў уведзены ў дзеянне ў 1982 г. [11].

На сённяшні дзень адной з найбольш шырока распаўсюджаных з'яўляецца сістэма транслітарацыі кірылічных алфавітаў славянскіх і неславянскіх моў з дапамогай лацінкі па міжнароднаму стандарту ISO 9:1995 (*Transliteration of Slavic Cyrillic characters into Latin characters*) (ДАСТ 7.79-2000) [12]. Як і ДАСТ 16876-71, сістэма ISO 9:1995 таксама існуе ў выглядзе «сістэмы А» (з дыякрытыкамі) і «сістэмы Б» (без іх), галоўная перавага ISO 9 над іншымі падобнымі сістэмамі – гэта яе поўная адназначнасць: кожнай літары адпавядае адна літара або спалучэнне літары з рознымі дыякрытычнымі знакамі [12]. Гэта дазваляе дакладна перадаваць кірылічны арыгінал і ажыццяўляць зваротную транслітарацыю, нават калі мова нераспазнаная. Інструкцыя па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта таксама заснавана на ISO 9:1995.

Вяртанне гістарычнай лацінкі адбылося ў якасці нацыянальнай сістэмы транслітарацыі для перадачы тапонімаў амаль праз 10 гадоў пасля абвясчэння Беларуссю незалежнасці. З 2001 года беларускія геаграфічныя назвы рэкамендавана перадаваць ў міжнародных крыніцах літарамі лацінскага алфавіта спосабам транслітарацыі стандартызаванай назвы ў адпаведнасці з «Інструкцыяй па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта», зацверджанай Дзяржаўным камітэтам па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі Рэспублікі Беларусь 23 лістапада 2000 г. [10].

Аднак у лацінцы ў параўнанне з ISO 9:1995 былі зроблены змены, звязаныя з перадачай наступных літар: літары *Г* графемай *Н* (для тапанімікі Беларусі не характэрна выбуховае *Г*, якая перадаецца з рускай мовы літарай *G*), *Ў* – графемай *U* з даданнем дыякрытыкі (̑) – *Û* і апострафа ('). У сувязі з тым, што лацінская *Н* выкарыстоўваецца для перадачы *Г*, літара *Х* перадаецца як *Ch* замест *H* [10]. У паказальніках транслітаравання тапонімы

размяшчаюцца ў адпаведнасці з парадкам асноўных знакаў беларускай нацыянальнай лацінкі: *a, b, c, ć, d, e, f, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, ś, t, u, v, z, ź, y*.

Інструкцыя амаль цалкам адпавядае класічнай беларускай лацінцы, за выключэннем некалькіх адрозненняў: у перадачы мяккай і цвёрдай літары *Л* (цвёрды *Л* у лацінцы перадаецца як «*L*» («*l*»), мяккі [л'] – літарай «*L*» («*l*»), пар. ў Інструкцыі па транслітарацыі «*L*» («*l*») і «*Ł*» («*ł*») адпаведна); у перадачы асімілятыўнай мяккасці (толькі ў беларускай лацінцы), у факультатыўным выкарыстанні літары *g* для перадачы рэдкага ў беларускай мове гуку [г] (толькі ў лацінцы).

Першая рэдакцыя Інструкцыі была зацверджана ў 2000 г., але пра гэта шырока не паведамлялася. У кастрычніку 2006 г. ў Таліне на канфэрэнцыі групы экспертаў па геаграфічных назвах ААН было прынята рашэнне аб тым, што пры перадачы на лацінку тапонімы будуць захоўваць асаблівасці беларускай арфаэпіі.

У 2006 і 2007 гг. у фармулёўку Пастановы і ў спосаб транслітарацыі былі ўнесены змены, асноўныя з якіх датычыліся перадачы літары ў як *й* замест *і*, перастаў выкарыстоўвацца апостраф і спалучэнні літар *дзь, зь, ль, нь, сь, ць* сталі перадавацца яе *dź, ź, ł, ń, ś, ć* адпаведна, замест *dz', z', l', n', s', c'*.

Апошні варыянт сістэмы транслітарацыі прадстаўлены ў таб. 1.

Таб. 1 – Правілы транслітарацыі літар беларускага алфавіта літарамі лацінскага алфавіта (згодна з «Інструкцыяй па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь»)

Літара кірыліцы	Літара лацініцы	Прыклад ужывання
А а	A a	Аршанскі — Aršanski
Б б	B b	Бешанковічы — Biešankovičy
В в	V v	Віцебск — Viciebsk

Г г	H h	Гомель — Homieĺ , Гаўя — Наўја
Д д	D d	Добруш — Dobruš
Е е	Je je	Ельск — Jeĺsk , Бабаедава — Babajedava
	ie	Лепель — Liepieĺ
Ё ё	Jo jo	Ёды — Jody , Вераб’ёвічы — Vierabjovičy
	io	Мёры — Miory
Ж ж	Ž ž	Жодзішкі — Žodziški
З з	Z z	Зэльва — Zeĺva
І і	I i	Іванава — Ivanava , Іўе — Iўje
Й й	J j	Лагойск — Lahojsk
К к	K k	Круглае — Kruhlae
Л л	L l	Любань — Liubań
М м	M m	Магілёў — Mahilioў
Н н	N n	Нясвіж — Niasviž
О о	O o	Орша — Orša
П п	P p	Паставы — Pastavy
Р р	R r	Рагачоў — Rahačoў
С с	S s	Светлагорск — Svietlahorsk
Т т	T t	Талачын — Talačyn
У у	U u	Узда — Uzda
Ў ў	Ŭ ŭ	Шаркаўшчына — Šarkaŭščyna
Ф ф	F f	Фаніпаль — Fanipaĺ
Х х	Ch ch	Хоцімск — Chocimsk
Ц ц	C c	Цёмны Лес — Ciomny Lies
Ч ч	Č č	Чавусы — Čavusy
Ш ш	Š š	Шуміліна — Šumilina

' (апостраф)	<i>не перадаецца</i>	Раз'езд — Razjezd
Ы ы	Y y	Чыгірынка — Čyhirynka
Ь ь	<i>адсутнічае</i>	Чэрвень — Červień
Э э	E e	Чачэрск — Čačersk
Ю ю	Ju ju	Юхнаўка — Juchnaўka, Гаюціна — Hajucina
	iu	Любонічы — Liuboničy
Я я	Ja ja	Ямнае — Jamnae, Баяры — Bajary
	ia	Вязынка — Viazynka, Валяр'яны — Valiarjany

З 31 ліпеня па 10 Жніўня 2012 г. у Нью-Ёрку прайшла 10-я Канферэнцыя ААН па стандартызацыі геаграфічных назваў, на якой дзеючая Інструкцыя па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта была прапанавана і зацверджана ўдзельнікамі канферэнцыі для міжнароднага прымянення.

Заканадаўчы аспект стандартызацыі геаграфічных назваў

На сённяшні дзень палажэнне тапонімаў у нашай краіне галоўным чынам вызначаецца законам Рэспублікі Беларусь № 190-З ад 16 лістапада 2010 г. «*Аб назвах геаграфічных аб'ектаў*» [7].

Гэтым законам вызначаюцца «прававыя асновы дзейнасці па выяўленні, нармалізацыі, прысваенні назваў геаграфічным аб'ектам і іх перайменаванні, дзяржаўнаму ўліку і выкарыстанні назваў геаграфічных аб'ектаў у мэтах забеспячэння адзіных падыходаў да ажыццяўлення такой дзейнасці, а таксама захавання назваў геаграфічных аб'ектаў як неад'емнай часткі гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь» [7].

Так, у Артыкуле 4 гэтага закона зацверджаныя асноўныя прынцыпы ў галіне найменняў геаграфічных аб'ектаў: «законнасць выяўлення,

нармалізацыі, прысваення назваў географічным аб'ектам і іх перайменавання, дзяржаўнага ўліку і выкарыстання назваў географічных аб'ектаў» [7], «ўлік агульнадзяржаўных інтарэсаў, географічных, гістарычных, прыродных, нацыянальных, этнаграфічных, сацыяльных, культурных і іншых умоў, а таксама меркаванняў грамадзян Рэспублікі Беларусь, якія пражываюць на тэрыторыі, якая адносіцца да адпаведнага географічнага аб'екта» [7], а таксама «ахова дзяржавай назваў географічных аб'ектаў» [7].

Асноўнымі паўнамоцтвамі ў галіне назваў географічных аб'ектаў надзелены: Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Савет Міністраў РБ, Дзяржаўны камітэт па маёмасці РБ. Грамадзяне маюць права выказаць меркаванне аб назвах географічных аб'ектаў і ўносіць адпаведныя прапановы.

Артыкулам 17 «Мова назваў географічных аб'ектаў» Закона вызначана: «у Рэспубліцы Беларусь назвы географічным аб'ектам прысвойваюцца на беларускай мове, з якой спосабам транслітарацыі перадаюцца на іншыя мовы» [7]. Такім чынам, афіцыйнай формай тапоніма з'яўляецца яго беларускамоўная форма, і, адпаведна, для перадачы географічных назваў на іншыя мовы неабходна зыходзіць менавіта з запісу географічнай назвы на беларускай мове, і карыстацца прыёмам транслітарацыі.

У артыкуле 18 Закона ўдакладняецца, што «дзеясць па нармалізацыі назваў географічных аб'ектаў ажыццяўляецца ў мэтах упарадкавання і вызначэння аднастайнага напісання назваў географічных аб'ектаў з улікам агульнадзяржаўных інтарэсаў, географічных, гістарычных, прыродных, нацыянальных, этнаграфічных, сацыяльных, культурных і іншых умоў, а таксама вынікаў навуковых даследаванняў» [7].

Назвы, якія былі прысвоены географічным аб'ектам ў адпаведнасці з Законам «Аб назвах географічных аб'ектаў», з'яўляюцца абавязковымі для выкарыстання дзяржаўнымі органамі і іншымі арганізацыямі ва ўсіх сферах іх афіцыйнага выкарыстання.

Акрамя закону «Аб назвах геаграфічных аб'ектаў» варта ўзгадаць іншыя заканадаўчыя акты, якія вызначаюць правілы апрацоўкі ўласных імёнаў геаграфічных аб'ектаў. Асноўнымі нарматыўнымі прававымі і тэхнічнымі актамі ў галіне геаграфічных назваў з'яўляюцца:

- Тэхнічная інструкцыя па перадачы назваў геаграфічных аб'ектаў з беларускай мовы на рускую (аўтар В.П. Лемцюгова);
- Тэхнічная інструкцыя па перадачы назваў геаграфічных аб'ектаў з рускай мовы на беларускую мову;
- Тэхнічны кодэкс устаноўленай практыкі. Спосабы і правілы перадачы геаграфічных назваў і тэрмінаў: Украіны (аўтар В.П. Лемцюгова); Латвійскай Рэспублікі (аўтар І.А. Гапоненка); Літоўскай Рэспублікі (аўтар І.Л. Капылоў), а таксама Рэспублікі Польшчы на беларускую мову;
- Інструкцыя аб парадку дзяржаўнага ўліку назваў геаграфічных аб'ектаў, стварэння і вядзення Дзяржаўнага каталога геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь;
- Інструкцыя аб парадку выяўлення, прысваення назваў геаграфічным аб'ектам, якія знаходзяцца за межамі тэрыторыі РБ, адкрытымі беларускімі даследчыкамі, іх перайменавання і выкарыстання назваў;
- Інструкцыя аб парадку выяўлення і нармалізацыі назваў геаграфічных аб'ектаў;
- Інструкцыя па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта (Аўтары: М.Ф. Віняцкі, В.П. Лемцюгова, А.І. Падлужны), якая вызначае правілы перадачы геаграфічных назваў пры стварэнні картаграфічных і іншых твораў на замежных мовах, прызначаных для міжнароднага карыстання;
- Інструкцыя аб парадку стварэння і вядзення Дзяржаўнага каталога назваў геаграфічных аб'ектаў Рэспублікі Беларусь (вызначае структуру, змест, парадак стварэння і вядзення Дзяржаўнага каталога, і ў тым ліку дазваляе ажыццяўляць перадачу геаграфічных назваў літарамі лацінскага алфавіта);

- Інструкцыя па ўліку і рэгістрацыі назваў фізіка-геаграфічных аб'ектаў Рэспублікі Беларусь [6].

Органы па рабоце з географічнымі назвамі РБ

У адпаведнасці з артыкулам 8 Закона «Аб назвах географічных аб'ектаў» Саветам Міністраў РБ была зацверджана арганізацыя нацыянальнага органа па рабоце з тапонімамі – Тапанімічнай камісіі пры Савете Міністраў Рэспублікі Беларусь (далей – Тапанімічная камісія) [7]. З моманту ўтварэння камісіі работы па ўпарадкаванні географічных назваў набылі агульнадзяржаўнае значэнне. Дзейнасць камісіі накіравана на ўдасканаленне арганізацыі правядзення нацыянальнай стандартызацыі географічных назваў.

У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, міжнароднымі дамовамі, заканадаўствам і Палажэннем Савета міністраў № 262 Тапанімічная камісія каардынуе дзейнасць па фарміраванні адзінага падыходу да выяўлення, нармалізацыі, прысваення назваў географічным аб'ектам і іх перайменаванню, дзяржаўнаму ўліку і выкарыстанню тапонімаў.

Да асноўных задач Тапанімічнай камісіі аднесены:

- разгляд пытанняў нарматыўнага і метадычнага забеспячэння ў галіне назваў географічных аб'ектаў;

- каардынацыя дзейнасці па захаванню назваў географічных аб'ектаў, што з'яўляюцца гісторыка-культурнай спадчынай Рэспублікі Беларусь, традыцыйнымі назвамі населеных пунктаў, а таксама звязаных з жыццём і дзейнасцю выдатных людзей Беларусі;

- каардынацыя дзейнасці па складанню і сваечасоваму выданню слоўнікаў тапонімаў на беларускай, рускай і іншых мовах [8].

У адпаведнасці з ускладзенымі на яе задачамі Тапанімічная камісія ў сферы назваў географічных аб'ектаў:

- падрыхтоўвае інфармацыйныя матэрыялы;

- разглядае праекты нарматыўных прававых актаў, прапановы па іх выкананню;

- разглядае інфармацыйныя матэрыялы беларускіх дэлегацый, якія ўдзельнічаюць у міжнародных канферэнцыях;

- вырашае спрэчныя пытанні;

- ўзаемадзейнічае з рэспубліканскімі і мясцовымі органамі кіравання;

- разглядае прапановы, звязаныя з прысваеннем назваў географічным аб'ектам на тэрыторыі РБ і за яе межамі (калі яны былі адкрытыя беларускімі даследчыкамі) [8].

Пасяджэнні Тапанімічнай камісіі, у склад якой уваходзяць 24 члены, праводзяцца рэгулярна, не радзей за адзін раз на месяц (падобна пасяджэнням Камітэта ЗША). Арганізацыйна-тэхнічнае забеспячэнне дзейнасці Камісіі ажыццяўляецца Дзяржаўным камітэтам па маёмасці [14].

Сучаснымі прыярытэтнымі напрамкамі работы камісіі з'яўляюцца:

1. Стандартызацыя ўласных географічных назваў на аснове прынцыпаў і падыходаў, распрацаваных ААН, з улікам нацыянальнай спецыфікі, традыцый і міжнароднага вопыту.

2. Стварэнне поўнага рээстра стандартызаванай нацыянальнай тапаніміі.

3. Падрыхтоўка нарматыўна-прававых дакументаў, накіраваных на фарміраванне і рэалізацыю адзінага падыходу да найменавання і перайменавання географічных аб'ектаў, забеспячэнне статусу нарматыўнасці даведнікаў і слоўнікаў, ажыццяўленне перадачы тапаніміі памежных краін на беларускую мову.

4. Захаванне географічных назваў як часткі нацыянальнай гістарычна-культурнай спадчыны;

5. Аказанне практычнай дапамогі дзяржаўным і грамадскім установам і арганізацыям, асобным грамадзянам.

6. Інтэграцыя ў міжнародныя структуры і абмен інфармацыяй на міжнародным узроўні па самых розных пытаннях тапаніміі.

7. Распрацоўка Тапанімічнага Дапаможніка для рэдактараў-картографістаў, слоўніка тапанімічных тэрмінаў і паняццяў [14].

Тапанімічнай камісіяй разглядаюцца розныя прапановы і даюцца разнастайныя кансультацыі і экспертызы, звязаныя з географічнымі назвамі.

Сярод дасягненняў Тапанімічнай камісіі можна адзначыць: правядзенне работы з мясцовымі Саветамі дэпутатаў па ўпарадкаванні напісання назваў населеных пунктаў; правядзенне мясцовымі органамі ўлады работы па ліквідацыі разыходжанняў у напісанні назваў населеных пунктаў і прыняцце імі адпаведных рашэнняў згодна з рэкамендацыямі Тапанімічнай камісіі [14].

Акрамя нацыянальнага, у Беларусі таксама існуюць і мясцовыя органы па рабоце з тапонімамі – Тапанімічныя службы пры раённых і гарадскіх выканаўчых камітэтах.

Дзяржаўны каталог назваў географічных аб'ектаў РБ

У сферу дзейнасці Тапанімічнай камісіі таксама ўваходзіць каардынацыя работ па стварэнні і вядзенні Дзяржаўнага каталога назваў географічных аб'ектаў РБ, які з'яўляецца аналагічным па сваіх функцыях інфармацыйнай сістэме географічных назваў ЗША (*Geographic Names Information System*). Дзяржаўны каталог зацверджаны Законам «Аб назвах географічных аб'ектаў» (артыкул 24): «Дзяржаўны ўлік назваў географічных аб'ектаў ажыццяўляецца ў Дзяржаўным каталогу назваў географічных аб'ектаў Рэспублікі Беларусь» [7].

Каталог уяўляе аўтаматызаваную інфармацыйную сістэму, якая змяшчае электронныя базы дадзеных назваў географічных аб'ектаў Беларусі, і пастаянна актуалізуецца на аснове афіцыйных крыніц інфармацыі аб тапонімах.

Каталог быў прыняты ў пастаянную эксплуатацыю ўказам Дзяржаўнага камітэта па маёмасці Рэспублікі Беларусь ад 21.11.2008 № 309 і закліканы забяспечваць аднастайнае і ўстойлівае ўжыванне тапонімаў Рэспублікі Беларусь ва ўсіх заканадаўчых актах, афіцыйных дакументах, даведачных і энцыклапедычных выданнях, у перапісцы, у СМІ, на картах і атласах. Сярод

іншых мэтаў яго стварэння вылучаюцца таксама: захаванне назваў геаграфічных аб'ектаў як часткі гістарычнай і культурнай спадчыны народа і задавальненне патрэб рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання, прадпрыемстваў і ўстаноў, фізічных і юрыдычных асоб у афіцыйнай інфармацыі аб нармалізаваных назвах геаграфічных аб'ектаў [9].

Асноўнымі задзейнічанымі крыніцамі інфармацыі з'яўляюцца: нарматыўныя прававыя акты; дзяжурная даведачная карта; адзіны рэстр НКА (Нацыянальнага Кадравага Рээстра); дадзеныя земслужб; энцыклапедыі, даведнікі, слоўнікі; нацыянальны атлас РБ і інш.

Сёння Дзяржаўны каталог змяшчае:

- назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных і тэрытарыяльных адзінак, як тых, што існуюць, так і знятых з дзяржаўнага ўліку;

- назвы фізіка-геаграфічных аб'ектаў;

- назвы чыгуначных аб'ектаў.

Пры гэтым, да кожнай назвы дадаецца наступная інфармацыя (гл. прыклад на мал. 1):

- рэгістрацыйны нумар;

- дата рэгістрацыі;

- форма назвы на рускай мове;

- форма на беларускай мове з націскам (для правільнага вымаўлення);

- форма назвы літарамі лацінскага алфавіта;

- род геаграфічнага аб'екта;

- код СААТА (для назваў адміністрацыйна-тэрытарыяльных і тэрытарыяльных адзінак);

- адміністрацыйна-тэрытарыяльная (вобласць, раён, сельсавет – для адміністрацыйна-тэрытарыяльных і тэрытарыяльных адзінак) і геаграфічная інфармацыя (для фізіка-геаграфічных і чыгуначных аб'ектаў);

- наменклатура ліста маштабу 1:100 000;

- геаграфічныя каардынаты (шырата, даўгата);

- прыкмета існавання;
- дадатковая інфармацыя [9].

Мал. 1 – Картка наймення (с. 1)

Брестская обл, канал.Бона																							
Страница1		Страница2		Страница3																			
<i>Регистрационный номер</i> 483		<i>Дата регистрации</i> 26.08.2003		<i>Код географического объекта</i> 0																			
Род объекта	канал	Источник		Дата	..																		
Название (бел.)	Бона Бона	Источник	10,12	Дата	..																		
Название (рус.)	Бона Бона	Источник	4,12	Дата	01.01.1991																		
Название (лат.)	Вона	Признак сущ-я	существует																				
<table border="1"> <tr><th>Область</th></tr> <tr><td>Брестская</td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> </table>		Область	Брестская					<table border="1"> <tr><th>Район</th></tr> <tr><td>Кобринский</td></tr> <tr><td>Малоритский</td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> </table>		Район	Кобринский	Малоритский				<table border="1"> <tr><th>Номенклатура</th></tr> <tr><td>N-35-133</td></tr> <tr><td>M-35-1</td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> <tr><td> </td></tr> </table>		Номенклатура	N-35-133	M-35-1			
Область																							
Брестская																							
Район																							
Кобринский																							
Малоритский																							
Номенклатура																							
N-35-133																							
M-35-1																							
Добавить Удалить		Добавить Удалить		Добавить Удалить																			
Следующий		Предыдущий		Сохранить																			
				Выход																			

Эксплуатацыя Каталога ажыццяўляецца ўстановай «Дзяржаўны цэнтр картограф-геадэзічных матэрыялаў і дадзеных Рэспублікі Беларусь». Як сцвярджаецца стваральнікамі каталога, у працэсе яго эксплуатацыі будуць пашырацца магчымасці па прадастаўленні інфармацыйных паслуг [9].

Дзяржаўны каталог мае шмат агульных рысаў з Інфармацыйнай сістэмай геаграфічных назваў(ІСГН) ЗША, менавіта ў структуры, функцыях, мэтах іх стварэння. Сістэмы могуць і павінны адрознівацца адна ад адной, бо адрозніваюцца і самі праграмы па стандартызацыі тапонімаў, і колькасць і характар геаграфічных аб’ектаў на іх тэрыторыі, і самі падыходы да геаграфічных назваў, і інш. Але ёсць, на нашу думку, і істотны недахоп функцыянавання Дзяржаўнага каталога ў параўнанні з ІСГН ЗША – гэта тое, што скарыстацца ім можна толькі з дазволу ўстановы Дзяржаўны цэнтр

картограф-геадэзічных матэрыялаў і дадзеных Рэспублікі Беларусь. Каталог не прадстаўлены да агульнага карыстання ў электронным выглядзе, як ІСГН ЗША, доступ да якой можа атрымаць кожны на афіцыйным сайце Савета па геаграфічным назвам ЗША [1].

Крыніцы матэрыялу, якія змяшчаюць стандартызаваныя геаграфічныя назвы

Рэспубліканскай Тапанімічнай камісіяй у супрацоўніцтве з Дзяржкаммаёмасцю і ў адпаведнасці з «Інструкцыяй па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта» былі выдадзены наступныя карты, якія змяшчаюць стандартызаваныя геаграфічныя назвы Беларусі:

- Bielarus' [Беларусь]. Турыстычная карта – 1:800 000, 8 км у 1 см. – Мн., «Белкартаграфія», 2010. Тэкст і умоўныя абазначэнні паралельна: англ., ням., рус. мовы.

- Рэспубліка Беларусь. Турыстычная карта – 1:850 000, 8,5 км у 1 см. – Мн., РУП «Белкартаграфія», 2010.

- Minsk [Мінск] – 1:35 000, 350 м у 1 см. – Мн., РУП «Белкартаграфія», 2010. – Загалоўкі, умоўныя абазначэнні, тэкст паралельна: англ., рус. мовы. Дадатковыя карты: Цэнтр горада. – 1:11 000; Ваколіцы Мінска. – 1:200 000.

- Minsk. Map. Panorama [Мінск на мапе і панараме] – 1:37 000, 370 м у 1 см – Мн., Р. Атаян, выдавецтва «Квадрограф», 2010. – Загалоўкі, умоўныя абазначэнні, тэкст: англ. мова.

- Віцебская вобласць. Турыстычная карта – 1:850 000, 8,5 км у 1 см. – Мн., РУП «Белкартаграфія», 2010. – Загалоўкі, умоўныя абазначэнні, тэкст паралельна: рус., англ. мовы;

- Гродна – 1:60 000, 1:10 000. – Мн., РУП «Белкартаграфія», 2010. Загалоўкі, умоўныя абазначэнні, тэкст: рус., англ. мовы.

- Minsk. Tourist map – 1:45 000, 450 м у 1 см. – Мн., РУП«Белкартаграфія», 2011. — Загалоўкі, умоўныя абазначэнні, тэкст на англ. мове. Дадатковая карта: Цэнтр горада. – 1:15 000

- Рэспубліка Беларусь. Карта аўтамабільных дарог – 1:850 000, 8,5 км у 1 см.–Мн., РУП «Белкартаграфія», 2011. – Дадатковыя мапы: планы абласных гарадоў. – Загалоўкі, умоўныя абазначэнні на англ. мове.

- Рэспубліка Беларусь. Турыстычная, у маштабе 1:2000 000, складная (на лацінцы, рускай і англійскай мовах).

У перыяд з 2003 па 2010 г. была падрыхтавана і выдадзена *серыя нарматыўных даведнікаў «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь»* у шасці кнігах пад кіраўніцтвам і рэдакцыяй В.П. Лемцюговай. Праца над нарматыўнымі даведнікамі планавалася, каардынавалася і кантралявалася Дзяржаўным камітэтам па маёмасці Рэспублікі Беларусь. Выдадзены шэсць кніг гэтай серыі:

- «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Мінская вобласць» (Мінск, 2003; аўтары: І.А. Гапоненка, І.Л. Капылоў, В.П. Лемцюгова, Г.М. Прышчэпчык, З.В. Рубцова, Г.К. Усціновіч, Н.А. Чабатар);

- «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Гродзенская вобласць» (Мінск, 2004; аўтары: І.А. Гапоненка, В.П. Лемцюгова, Л.А. Янушкевіч, С.А. Янушкевіч);

- «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Гомельская вобласць» (Мінск, 2006; аўтары: Н.А. Багамольнікава, І.А. Гапоненка, В.П. Лемцюгова, А.А. Станкевіч);

- «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Магілёўская вобласць» (Мінск, 2007; аўтары: І.А. Гапоненка, В.П. Лемцюгова, І.М. Шаруха, Т.У. Шаруха);

- «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Віцебская вобласць» (Мінск, 2009; аўтары: У.М. Генкін, І.Л. Капылоў, В.П. Лемцюгова);

- «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь.Брэсцкая вобласць» (Мінск, 2009; аўтары: В. П. Лемцюгова, Н. Р. Аўраменка, І. А. Гапоненка, В. М. Емельяновіч, З. М. Заіка, І. В. Сцепановіч).

Асноўныя напрамкі далейшага ўдасканалення працэса стандартызацыі ў Беларусі

Паступовае развіццё працэса стандартызацыі ў Беларусі можа быць працягнута, але дзеля гэтага трэба канчаткова вырашыць некаторыя праблемы, якія доўгі час чакаюць свайго вырашэння.

1. Праблема адзінай стратэгіі стандартызацыі і пазбаўленне ад вагання паміж двухмоўнасцю і беларускасцю назваў.

У Беларусі, як мы казалі вышэй, няма адзіных правілаў перадачы імёнаў, якія б ужываліся ў адносінах да ўсіх катэгорый уласных назваў. Нават фарміраванне адзінага падыходу да працы з назвамі геаграфічных аб'ектаў выконваецца непаслядоўна і мае тэндэнцыю да рэгулярных пераглядаў. Апошняя рэдакцыя закона Рэспублікі Беларусь «Аб найменнях геаграфічных аб'ектаў» прынята зусім нядаўна, у 2010 годзе. У ім беларускай мове адводзіцца галоўнае месца. Аднак некаторыя мясцовыя органы ўлады ідуць ў вышэйшыя службовыя інстанцыі са скаргамі і працягваюць даваць назвы па-руску, не ўспрымаючы транслітарацыю і яе прынцыпы. Таму ў 2014 годзе было дадзена даручэнне ўнесці змены, у артыкул 17, якія б дапускалі прамы пераклад з беларускай мовы на рускую [16]. Гэта фактычна перакрэслівае шматгадовыя намаганні тых, хто стварыў 6-томны нарматыўны даведнік назваў населеных пунктаў Беларусі. І ўсё гэта адбываецца насуперак таму, што згодна з рэзалюцыяй IV/15, прынятай на 4-й канферэнцыі ААН па стандартызацыі геаграфічных назваў (1982), «дзяржавы павінны ўтрымлівацца ад перагляду сістэм, якія ўжо былі прыняты для міжнароднага выкарыстання» [3, с. 3].

2. Паступовае знікненне аўтэнтычнай тапаніміі.

Адна з праблем стандартызацыі заключаецца ва ўсталяванні нацыянальнай формы напісання беларускіх тапонімаў, што звязана з тым, што доўгі час у Беларусі афіцыйныя назвы ўжываліся толькі на рускай мове. Такім чынам, вялікая колькасць усіх сучасных тапонімаў з'яўляюцца на самай справе рускімі або русіфікаванымі формамі іх напісання.

Асабліва значнае скажэнне адбылося ў назвах населеных пунктаў, але, калі гэта праблема сёння вырашаецца і досыць актыўна ў гэтым напрамку вядуцца работы спецыялістамі ў галіне мовазнаўства, тапанімікі, картаграфіі і гісторыі, то праблема ўсталявання нацыянальнай формы фізіка-геаграфічных аб'ектаў знаходзіцца ў сапраўды цяжкім стане.

І чым далей, тым менш аўтэнтычных назваў мы знойдзем, бо колькасць людзей на сяле скарачаецца.

3. Закрытасць інфармацыі для шырокіх колаў грамадства.

Аб непрадстаўленасці Дзяржаўнага каталогу ў вольным доступе для ўсіх карыстальнікаў мы казалі вышэй (гл. частку артыкула **Дзяржаўны каталог назваў географічных аб'ектаў РБ**). Інфармацыя аб асноўных прынцыпах і працэдурах стандартызацыі прапісана ў законе *«Аб назвах географічных аб'ектаў»*. Як нам падаецца, карысным было б выдаць у друкаваным і электронным выглядзе брашуры, у якіх былі б апісаны з канкрэтнымі прыкладамі ўжывання найбольш істотныя прынцыпы працы з тапонімамі, як гэта зрабілі, напрыклад, стандартызацыйныя службы краін Паўночнай Амерыкі [4, с. 14–30; 5, с. 4–20].

Адстае Беларусь і ў распаўсюджанні інфармацыі аб тапонімах краіны для замежных выдаўцоў мапаў і іншай картаграфічнай прадукцыі. Да гэтай пары няма афіцыйнага «Тапанімічнага дапаможніка для рэдактараў-картографістаў і іншых рэдактараў для міжнароднага прымянення», т.зв. *toponymic guidelines*. Усе структурныя кампаненты, з якіх яно складаецца, у Беларусі ёсць. Пачатак можа быць пакладзены пры апоры на дадзеныя ўжо выдадзеных матэрыялаў па ўласных імёнах. Выдадзеныя або для пачатку

проста размешчаныя ў Інтэрнэце праекты кіраўніцтва можна ў любы момант перапрацаваць і дапоўніць.

4. Інэртнасць у міжнародных мерапрыемствах, прысвечаных пытанням стандартызацыі.

Сярод накірункаў дзейнасці Тапанімічнай камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі, якая збіраецца пад кіраўніцтвам прадстаўнікоў Дзяржкамаёмасці, значыцца ў т.л. інтэграцыя ў міжнародныя структуры і абмен інфармацыяй на міжнародным узроўні па самых розных пытаннях тапаніміі. Канешне, уваходжанне Беларусі ў Балтыйскае аддзяленне групы экспертаў па географічных імёнах ААН мае несумненна станоўчае значэнне для органаў стандартызацыі, аднак бянтэжыць, па-першае, наяўнасць толькі аднаго чалавека ад Беларусі на фоне іншых краін (асабліва краін Балтыі); па-другое, нерэгулярнасць выступленняў беларусаў (2005, 2012, 2013); па-трэцяе, у назвах і прэзентацыях беларускіх прадстаўнікоў апісваецца толькі самае агульнае прадстаўленне аб працэсе стандартызацыі ў Беларусі (схема працэса прыняцця рашэнняў, асаблівасці, тэндэнцыі, праблемы).

На жаль, сёння, нягледзячы на ўсе поспехі і дасягненні стандартызацыі Беларусі, у прыватнасці – зацвярджэнне нацыянальнага заканадаўчага акта, які рэгулюе ўсе аспекты географічных назваў, распрацоўку і прыняцце Інструкцыі па перадачы тапонімаў, стварэнне афіцыйнага органа, адказнага за пытанні стандартызацыі географічных назваў і інш., увядзенне ў афіцыйнае ўжыванне нацыянальных тапонімаў з'яўляецца яшчэ нявырашанай задачай.

Літаратура:

1. *Geographic Names Information System*, United States Board on Geographic Names [online], <http://geonames.usgs.gov/pls/gnispublic/f?p=132:1:516948258625188> [доступ: 01.04.2013]. Lou Yost

2. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*, red. Naftali Kadmon, NY 2002, p. 147.

3. *Technical reference manual for the standardization of geographical names*: United Nations Group of Experts on Geographical Names / Department of Economic and Social Affairs; Statistic Division, New York 2007, 194 p. **Helen Kerfoot**

4. Orth D.J., Payne R.L., *Principles, policies and procedures: Domestic geographic names*, Reston, Virginia 1987, 51 p.

5. *Principles and procedures for geographical naming. Geographic Names Board of Canada*, Ottawa 2001, 24 p. Bruce Amos

6. Авраменко Н., *Информация о работах проводимых в Республике Беларусь по стандартизации географических названий за период 2004-2005 гг.*, Девятое заседание Балтийского отдела Группы экспертов ООН по географическим названиям, Рига 2005 [online], http://www.eki.ee/knn/ungegn/bd9_ag.htm [доступ: 01.04.2013].

7. *О наименованиях географических объектов: Закон Респ. Беларусь*, „Нац. правовой интернет-портал Респ. Беларусь”, 2010, 16 ноября, № 190-3 [online], http://www.etalonline.by/Default.aspx?type=text®num=W20004488#load_text_pone_1_2 [доступ: 01.09.2014].

8. *О некоторых вопросах деятельности Топонимической комиссии при Совете Министров Республики Беларусь: постановление Совета Министров Респ. Беларусь*, „Нац. правовой интернет-портал Респ. Беларусь”, 2011 2 марта, № 262 [online], http://www.etalonline.by/Default.aspx?type=text®num=C21100262#load_text_pone_3_1 [доступ: 01.09.2014].

9. *Об утверждении Инструкции о порядке создания и ведения Государственного каталога наименований географических объектов Республики Беларусь: постановление Ком. по земельным ресурсам, геодезии и картографии при Совете Министров Респ. Беларусь*, „Нац. правовой

интернет-портал Респ. Беларусь”, 2005, 31 января, №7 [online], http://www.etalonline.by/Default.aspx?type=text®num=W21123859#load_text_none_1_2 [доступ: 01.09.2014].

10. *Об утверждении Инструкции по транслитерации географических названий Республики Беларусь буквами латинского алфавита*: постановление Гос. ком. по земельным ресурсам, геодезии и картографии Респ. Беларусь, „Нац. правовой интернет-портал Респ. Беларусь”, 2000, 23 ноября, №15 [online],

http://www.etalonline.by/Default.aspx?type=text®num=W20004488#load_text_none_1_2 [доступ: 01.04.2013].

11. *Правила транслитерации букв кирилловского алфавита буквами латинского алфавита: ГОСТ СССР 16876-71*, Москва 1986, с. 1–8.. Ред. С. Л. Герцик.

12. *Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу: ГОСТ 7.79-2000 (ИСО 9-95)*, Минск 2002, с. 1–24.

13. Саўка З., *Беларускае ў іншамоўным: шляхі стандартызацыі*, „Acta Albaruthenica” , t. 11, Literatura, język i kultura: tradzcje i współczesność, red. nauk. M. Timoszuk i M. Chaustowicz, Warszawa 2011, s. 231.

14. *Рэспубліканская тапанімічная камісія пры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы [online], <http://iml.basnet.by/be/node/6> [доступ: 01.09.2014].

15. *Стандартизация географических названий*, Организация Объединенных Наций [online], <http://www.un.org/ru/ecosoc/geo/> [доступ: 01.04.2013]..

16. Шчарбачэвіч, Н. *Назвы і таблічкі па-беларуску. Адзінагалосна*, „Звязда”, 2014, 10 сакавіка, [online], <http://zviazda.by/2014/03/34890.html> [доступ: 01.09.2014]..